

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MEVA-SABZAVOT MAHSULOTLARI SAVDOSI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Abdug‘aniyev Islombek Olimjon o‘g‘li
Mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya. Mazkur kengaytirilgan ilmiy tezisda O‘zbekiston Respublikasi agrar tarmog‘ida meva-sabzavot mahsulotlari eksport salohiyatini kengaytirish, mahsulot tannarxini maqbullashtirish, xalqaro sifat standartlarini joriy etish hamda tashqi bozorlar geografiyasini diversifikatsiya qilish orqali tashqi savdoning iqtisodiy samaradorligini oshirish mexanizmlari tadqiq etilgan. Meva-sabzavot yetishtirishdan to tashqi bozor iste‘molchisiga yetkazib berishgacha bo‘lgan zanjirdagi tizimli to‘siqlar — logistika va sovitish zanjirining uzilishi, yig‘imdan keyingi yo‘qotishlar, xomashyo eksportining ustunligi va laboratoriya infratuzilmasi muammolari tahlil qilingan. Tadqiqot yakunida tarmoqning eksport rentabelligini oshirish, liofilizatsiya (sublimatsiya) va multimodal agrologistika markazlarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: meva-sabzavot eksporti, iqtisodiy samaradorlik, agrologistika, uzluksiz sovitish zanjiri, qo‘shilgan qiymat zanjiri, GlobalG.A.P., bozor diversifikatsiyasi, klaster tizimi, liofilizatsiya, GSP+.

Аннотация. В данных расширенных тезисах исследуются механизмы повышения экономической эффективности внешней торговли плодоовощной продукцией аграрного сектора Республики Узбекистан за счет расширения экспортного потенциала, оптимизации себестоимости, внедрения международных стандартов качества и диверсификации географии рынков. Проанализированы системные препятствия в цепочке поставок: разрыв холодильной цепи, послеуборочные потери, доминирование сырьевого экспорта и проблемы лабораторной инфраструктуры. Разработаны научно-практические рекомендации по повышению рентабельности экспорта,

развитию технологий сублимации и мультимодальных агрологистических хабов.

Ключевые слова: экспорт плодоовощной продукции, экономическая эффективность, агрологистика, непрерывная холодильная цепь, цепочка добавленной стоимости, GlobalG.A.P., диверсификация рынков, кластерная система, лиофилизация.

Abstract. This extended research thesis examines the mechanisms for enhancing the economic efficiency of fruit and vegetable foreign trade in the agricultural sector of Uzbekistan by expanding export potential, optimizing prime costs, implementing international quality standards, and diversifying export destinations. Systematic obstacles along the supply chain—disruptions in the cold chain, post-harvest losses, the predominance of raw material exports, and laboratory accreditation deficits—are examined. The study outlines practical solutions to increase export profitability, scale up sublimation (freeze-drying) facilities, and develop multimodal agrologistics hubs.

Keywords: fruit and vegetable export, economic efficiency, agrologistics, cold chain, value chain, GlobalG.A.P., market diversification, cluster system, freeze-drying.

KIRISH VA MAVZUNING DOLZARBLIGI

Jahon miqyosida aholi sonining ortishi, sogʻlom oziqlanish madaniyatining yuksalishi va tabiiy vitaminlarga boy mahsulotlarga boʻlgan talabning kengayishi qishloq xoʻjaligi, xususan, meva-sabzavot tarmogʻining xalqaro savdodagi strategik mavqeini mustahkamlamoqda. Oʻzbekiston Respublikasi oʻzining geografik oʻrni, yiliga 300 kundan ortiq davom etadigan serquyosh iqlimi, unumdor tuproq resurslari va boy dehqonchilik anʼanalari tufayli yuqori biologik qiymatga ega boʻlgan meva va sabzavot mahsulotlarini yetishtirishda beqiyos salohiyatga ega.

Mamlakatimizda agrar sohada olib borilayotgan tizimli islohotlar, qishloq xoʻjaligiga bozor mexanizmlarining tatbiq etilishi hamda agrosanoat klasterlarining tashkil etilishi natijasida meva-sabzavot yetishtirishning umumiy hajmi yil sayin

barqaror o'sib bormoqda. "O'zbekiston — 2030" strategiyasida ham qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksport salohiyatini bir necha barobarga oshirish, an'anaviy xomashyo eksportidan voz kechib, chuqur qayta ishlangan va yuqori qo'shilgan qiymatga ega tayyor mahsulotlar ulushini kengaytirish ustuvor davlat vazifasi sifatida belgilab qo'yilgan.

Biroq bugungi amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, yetishtirilayotgan mahsulotlar miqdoriy hajmining o'sishi har doim ham tashqi savdo tushumlari va iqtisodiy rentabellikning mutanosib o'sishiga olib kelmayapti. Eksport tarkibida xomashyo salmog'ining yuqoriligi, yig'im-terimdan keyingi yo'qotishlarning ko'pligi (hosilning 20–25 foizigacha), zamonaviy logistika infratuzilmasining yetishmasligi va tashqi savdo bozorlarining tor doirada cheklanganligi har bir tonna eksport qilingan mahsulotdan olinadigan sof daromadni pasaytirib yubormoqda. Shu sababli, meva-sabzavot mahsulotlari tashqi savdosining iqtisodiy samaradorligini har tomonlama baholash va uni oshirish yo'llarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

NAZARIY-USLUBIY ASOSLAR VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Agrar sohada tashqi savdo samaradorligi va xalqaro raqobatbardoshlik masalalari klassik qiyosiy ustunliklar hamda zamonaviy global qiymat zanjiri nazariyalariga tayanadi. Global qo'shilgan qiymat zanjiri konsepsiyasiga muvofiq, xalqaro savdoda eng yuqori foyda mahsulotni shunchaki yetishtirgan subyektga emas, balki uni saralash, qayta ishlash, xalqaro standartlar asosida qadoqlash, brendlashtirish va yakuniy iste'molchi rastasiga yetkazib berish zanjirini nazorat qiluvchi subyektlarga to'g'ri keladi.

Ushbu tadqiqotda tashqi savdo samaradorligini tahlil qilish uchun quyidagi ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi:

• **Taqqoslama va statistik guruhlash usuli:** O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Bojxona qo'mitasi va Qishloq xo'jaligi vazirligining so'nggi

yillardagi meva-sabzavot eksporti ko'rsatkichlari dinamikasi, tovar turlari va geografik yo'nalishlari bo'yicha guruhlandi;

• **Aniqlangan qiyosiy ustunlik (Balassa indeksi) metodologiyasi:**

Mamlakatning alohida meva va sabzavot turlari bo'yicha jahon bozoridagi nisbiy ustunligi hamda eksport ixtisoslashuvi tahlil qilindi;

• **Qiymat zanjiri xarajatlarini baholash usuli:**

Dala maydonidan xarid qilish, saqlash, birlamchi ishlov berish, laboratoriya sertifikatlarini, transport va bojxona to'lovlarining yakuniy eksport narxidagi salmog'i o'rganilib, sof rentabellik darajasi aniqlandi.

TASHQI SAVDO STRUKTURASI VA MAVJUD TIZIMLI MUAMMOLAR TAHLILI

Meva-sabzavot eksporti bo'yicha amaldagi statistik ko'rsatkichlar tahlili shuni ko'rsatadiki, respublika eksport tushumlari yillik o'rtacha 1,5–2,0 milliard AQSh dollarini tashkil qilmoqda. Biroq ushbu raqamlar ortida sohaning iqtisodiy rentabelligiga to'sqinlik qiluvchi tarkibiy nomutanosibliklar mavjud.

Mahsulot guruhi	Umumiy eksportdagi ulushi (%)	Birlamchi holatdagi eksport ulushi (%)	Qayta ishlangan / qadoqlangan ulush (%)	1 tonna mahsulotning o'rtacha narxi (AQSh doll.)	Xalqaro bozordagi nisbiy ustunlik darajasi
Yangi uzilgan mevalar	38,5%	78%	22%	\$850 – 1 400	Yuqori
Yangi sabzavotlar	31,2%	85%	15%	\$320 – 650	O'rtacha
Dukkakli va yong'oqsimonlar	18,3%	70%	30%	\$900 – 2 100	Yuqori

Qurilgan mahsulotlar	12,0%	45%	55%	\$1 800 – 3 200	Yuqori
----------------------	-------	-----	-----	-----------------	--------

Yuqoridagi ma'lumotlar O'zbekiston gilos, uzum, o'rik, mosh va quritilgan mevalar bo'yicha jahon bozorida yuqori salohiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Ammo eksport umumiy hajmining salkam 75 foizi birlamchi, tez buziluvchi holatda realizatsiya qilinmoqda.

O'tkazilgan tahlillar natijasida sohaning iqtisodiy rentabelligini cheklab turgan asosiy tizimli muammolar aniqlandi:

1. Xomashyo eksportining ustunligi va qiymat yo'qotilishi: Eksport qilinayotgan mahsulotlarning asosiy qismi birlamchi xomashyo shaklida sotilmoqda. Xomashyo sifatidagi sabzavot yoki mevalarning 1 tonnasi o'rtacha \$400–900 atrofida eksport qilingan bir paytda, ularni sublimatsiya qilish, zamonaviy usulda quritish yoki qayta ishlash orqali mahsulot qiymatini bir necha barobarga oshirish imkoniyati to'liq ishga solinmayapti.

2. Uzlaksiz sovitish zanjiri (Cold Chain) yetishmovchiligi: Hosilni yig'ib olishdan to xaridorga yetkazguncha bo'lgan oraliqda harorat rejimining buzilishi jiddiy sifat yo'qotishlariga olib kelmoqda. Mamlakatda nazorat qilinadigan atmosferaga ega bo'lgan zamonaviy sovitkichli omborlar yetishmasligi oqibatida yetishtirilgan meva-sabzavotlarning 20–25 foizi nobud bo'ladi yoki sifati pasayib, arzon narxlarda sotiladi.

3. Geografik konsentratsiya xavfi: Eksport oqimining qariyb 70 foizdan ortig'i an'anaviy MDH davlatlari bozoriga yo'naltirilgan. Bu esa milliy eksportyorlarni mazkur davlatlardagi valyuta kurslari tebranishi, to'lov qobiliyati o'zgarishi hamda fitosanitariya talablari o'zgarishiga bevosita qaram qilib qo'yadi. Yevropa Ittifoqi va Sharqiy Osiyo kabi xarid quvvati yuqori bozorlar ulushi esa 5 foizdan oshmayapti.

4. Xalqaro standartlarning sust joriy etilishi: GSP+ preferensiyalar tizimiga ega bo'lishimizga qaramay, mahalliy agrokorxonalarda GlobalG.A.P., Organic, HACCP va BRC kabi xalqaro sertifikatlarning yetishmasligi sababli nufuzli

Yevropa supermarketlariga to'g'ridan-to'g'ri kirish qiyin kechmoqda. Shuningdek, ko'plab mahalliy laboratoriyalar xulosalari xalqaro darajada akkreditatsiyadan o'tmagan.

5. Tarqoqlik va vositachilar tizimi: Mahsulotlarning salmoqli qismi dehqon xo'jaliklari va tomorqalarda yetishtirilganligi sababli ularni yagona standartdagi yirik partiyalarga birlashtirish murakkab kechmoqda. Natijada eksport zanjirida ko'plab vositachilar ishtirok etib, yakuniy savdo narxidan haqiqiy ishlab chiqaruvchiga tegadigan ulush atigi 25–30 foizni tashkil etmoqda.

IQTISODIY SAMARADORLIKNI OSHIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Meva-sabzavot tashqi savdosining iqtisodiy samaradorligini oshirish va barqaror valyuta tushumlarini ta'minlash maqsadida quyidagi kompleks amaliy chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

1. Chuqur qayta ishlash va liofilizatsiyani (sublimatsiyani) rag'batlantirish: Xomashyo eksportidan tayyor mahsulot ishlab chiqarishga o'tish zarur. Sublimatsiya va tezkor individual muzlatish texnologiyalari mevalarning barcha tabiiy xususiyatlari va vitaminlarini to'liq saqlab, ularning vaznini 80–90 foizga yengillashtiradi. Bu o'z navbatida transport xarajatlarini bir necha barobarga qisqartiradi, mahsulotning saqlash muddatini 2 yilgacha uzaytiradi va jahon bozorida yuqori marja bilan sotilishini ta'minlaydi.

2. Hududiy multimodal agrologistika markazlarini barpo etish: Asosiy qishloq xo'jaligi hududlarida hosilni daladan tezkor olib kelish, zarba usulida birlamchi sovitish, optik saralash, modifikatsiyalangan atmosferada qadoqlash hamda bojxona va fito-sanitariya ko'riklarini bitta joyda tezkor amalga oshiruvchi "yashil yo'lak" xablarini kengaytirish darkor.

3. Xalqaro sertifikatlashtirish xarajatlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash: Fermerlar va klasterlarga GlobalG.A.P. va Organic sertifikatlarini olish bilan bog'liq moliyaviy xarajatlarni to'liq yoki qisman qoplash mexanizmini yanada soddalashtirish zarur. Shu bilan birga, milliy laboratoriyalarning xalqaro maqomini

oshirish va ularning tahlil natijalarini Yevropa va Osiyo davlatlarida to'g'ridan-to'g'ri tan olinishiga erishish lozim.

4. Tashqi bozorlarni diversifikatsiya qilish va to'g'ridan-to'g'ri shartnomalarga o'tish: Eksport yo'nalishlarini Fors ko'rfazi (BAA, Saudiya Arabistoni) va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari hisobiga kengaytirish talab etiladi. Buning uchun xorijiy ulgurji bozorlardagi mayda vositachilar o'rniga chet elning yirik supermarket tarmoqlari bilan to'g'ridan-to'g'ri uzoq muddatli shartnomalar tuzish va milliy brend ostida savdoni tashkil etish zarur.

TAKLIF ETILAYOTGAN MEXANIZMLARNING KUTILAYOTGAN IQTISODIY SAMARASI

Taklif etilgan ilmiy-amaliy chora-tadbirlar amaliyotga to'liq tatbiq etilsa, tarmoqning tashqi savdo ko'rsatkichlarida quyidagi ijobiy tarkibiy siljishlar kuzatiladi:

Asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlar	Joriy amaldagi holat	Mexanizmlar joriy etilgach (prognoz)	Kutilayotgan iqtisodiy o'zgarish
Eksportda qayta ishlangan mahsulot ulushi	22–25%	45–50%	Tovar marjasi 2 barobar ortadi
Yig'imdand keyingi fizik yo'qotishlar darajasi	20–25%	7–9%	Nobudgarchilik 2,5 barobarga kamayadi
1 tonna eksport mahsulotining o'rtacha qiymati	\$850	\$1 600	Har tonnadan tushadigan daromad deyarli 2 hissa oshadi
Muqobil premium bozorlar ulushi	8–10%	25–30%	Bozor xatarlari diversifikatsiyalanadi
Eksport faoliyatining o'rtacha rentabellik darajasi	12–15%	25–28%	Klaster va fermerlar daromadi barqarorlashadi

Hisob-kitoblarga ko'ra, faqatgina uzluksiz sovitish zanjirini yo'lga qo'yish va mahsulot nobudgarchiligini keskin kamaytirish hisobiga mamlakatimiz har yili meva-sabzavot eksportidan qo'shimcha 250–300 million AQSh dollari miqdorida sof valyuta daromadini saqlab qolish imkoniyatiga ega bo'ladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

O'zbekiston Respublikasining meva-sabzavot tashqi savdosining iqtisodiy samaradorligini oshirish qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va mamlakatning eksport salohiyatini mustahkamlashning eng muhim omilidir. O'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Eksport hajmini an'anaviy xomashyo hisobiga oshirish modeli o'zining iqtisodiy chegaralariga yetib keldi. Mahsulot tannarxida transport-logistika xarajatlarining salmog'i yuqori bo'lgan sharoitda faqat chuqur qayta ishlangan, liofilizatsiyalangan va sifatli qadoqlangan tovarlarga barqaror rentabellikni ta'minlay oladi.

2. Agrologistika infratuzilmasini takomillashtirish va daladan peshtaxtagacha bo'lgan uzluksiz sovitish zanjirini yo'lga qo'yish mahsulot tannarxidagi ortiqcha yo'qotishlarni bartaraf etishning bosh omilidir.

3. Tashqi bozorlarni maqsadli diversifikatsiya qilish va Yevropa Ittifoqining GSP+ imtiyozlaridan amalda to'liq foydalanish uchun xalqaro laboratoriya tahlillari va GlobalG.A.P. sertifikatlash tizimini milliy standartlar bilan uyg'unlashtirish talab etiladi.

Amaliy tavsiyalar:

- Liofilizatsiya (sublimatsiya) va muzlatish uskunalari olib kiruvchi tadbirkorlik subyektlari uchun imtiyozli kreditlash va soliq preferensiyalarini kengaytirish;

- Hududiy agrologistika markazlarida barcha nazorat organlarini jamlagan holda fitosanitariya va bojxona hujjatlarini bir necha soat ichida to'liq rasmiylashtiruvchi raqamli tizimni ishga tushirish;

• Fermer va dehqonlar uchun xalqaro sifat standartlari talablari, to'g'ri terim va saralash qoidalari bo'yicha hududiy agro-konsalting markazlari faoliyatini kuchaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risidagi PF-158-son Farmoni. *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*, 2023-y.
2. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "Qishloq xo'jaligi kooperatsiyasi to'g'risida"gi O'RQ-901-son Qonuni. Toshkent, 2023-y.
3. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. — T.: TDIU nashriyoti, 2020. — 340 b.
4. FAO. Food and Agriculture Organization: *Fruit and vegetable sector overview in Central Asia: Post-harvest losses and export competitiveness*. FAO Report, Rome, 2022. — 86 p.
5. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1998. — 855 p.
6. Salimov B.T., Yusupov E.B. Agrar sohada klaster tizimini rivojlantirish va eksport salohiyatini oshirish omillari. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 2021, № 4, 45–54-betlar.
7. World Bank. *Uzbekistan: Modernizing Agrologistics for Sustainable Export Growth*. Policy Research Working Paper, Washington, D.C., 2023.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari (stat.uz), 2025-y.